

BO CAVEFORS:

Marx — en moderat politiker

Det finns endast få historiskt-kritiska biografier om Weimarrepublikens ledande politiker; den historiska forskningen lider av politisk slagsida därför att det nationalsocialistiska tusenårsrikets värderingar av Tysklands politiska utveckling från sekelskiftet till 1933 till inte ringa del övertagits av den socialistiskt dominerade historievetenskapen vid Förbundsrepublikens universitet.

Ulrich von Hehl: **Wilhelm Marx 1863–1946**. Reihe B:Forschungen. Band 47 der Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte. Mathias-Grünwald-Verlag, Mainz 1987

Wilhelm Marx, "Retter des Rheinlandes", var under perioden 1923–1928 rikskansler fyra gånger och blev en av Konrad Adenauers politiska lärofäder. Om den anspråkslöse, konservativt centerpolitiska Marx, har den 1947 födde filosofie doktorn Ulrich von Hehl skrivit en balanserad historiskt-kritisk biografi.

För NS-regimen var det naturligt att fästa uppmärksamheten vid Weimarrepublikens skuggsidor. Den socialistinspirerade historieforskningen efter 1945 har huvudsakligast sysslat med republikens revolutionära början och tragiska slut. Mellanperioden var mindre dramatisk och stämmer inte överens med vulgäruppfattningen om Weimarrepubliken som ett totalt fiasko; det var en period då Wilhelm Marx och Gustav Stresemann hade framgång med framför allt finanspolitik och utrikespolitik. Marx var ingen maktmänniska och ingen stor politisk tänkare, ingen visionär och ingen karismatisk folktalare som Stresemann, utan "med huvud och hjärta — — — en preussisk

tjänsteman", som tjänade Gud, medmänniskor och fädernesland. Den preussiske kulturministern Carl Heinrich Becker talade om Marx som "kolossalt anständig". Som katolsk politiker var han tvingad att förfina den politiska kompromissens redskap, att uppträda som medlare och snarare förvalta sina ämbeten inom parti, föreningar och stat än att ge dem politisk dynamik. Detta gjorde honom politiskt trovärdig; oegennyttan räddade honom från att gå under som politiker och människa.

1921 valdes Wilhelm Marx till gruppledare för riksdagsmännen inom Deutschen Zentrumspartei, men han behöll uppdragen för katolska organisationer och förblev en inflytelserik talesman för en konfessionsbunden skolpolitik. Marx accepterade efter revolutionen 1918 den demokratiska republiken och förkroppsligade ideologien inom Zentrumspartei, en på "reellt och konkret förnuft grundad tomistisk naturrätt", dvs att leva och låta leva, en pragmatism där man accepterade att kriget förlorats och att det utifrån detta faktum gällde att driva en politik som oavsett parti- och klasstillhörighet var till alla medborgares bästa. För Marx innebar detta konflikter med partiets höger- och vänsterflyglar.

Ulrich von Hehls Marxbiografi skildrar hela det politiska spelet i Tyskland från slutet av 1800-talet till Weimarrepublikens fall 1933. Jag koncentrerar mig här på att redogöra för Marx möjligheter att bedriva en konfessionsbunden katolsk politik och dess historiska förutsättningar.

Den politiska katolicismen klassificerades av Otto von Bismarck som "Reichsfeind", den accepterades med tvekan under det wilhelminska kejsardömet och blev likvärdig politisk partner under Wei-

marrepubliken, för att åter bli riksförande under Tredje Rikets Bismarckliknande kulturkamp. Wilhelm Marx upplevde alla dessa tvära kast och dess politiskt negativa följder.

Wilhelm Marx var kölnare och förenade i sig det som utmärker staden, katolsk humanism och urban industrialism, en politisk katolicism som inte sällan står i opposition till bayersk katolicism.

Köln förlorade självständigheten 1794 efter den franska ockupationen. Handel och industri lades i träda, klostren sekulariserades, hundratals kyrkor stängdes. 1817 registrerades en tredjedel av befolkningen som tiggare. När Preussen efter Wienkongressen fick total makt över Köln, fördjupades de konfessionella motsättningarna mellan Nordtyskland och Rhenlandet. Preussisk byråkrati och politisk liberalism hyllade "tidsandan" och bekämpade vad man ansåg vara en kulturfientlig och ultramontan katolicism; man ängslades för den politiska sprängkraften i påvens *Syllabus errorum* 1864 och av det kristet revolutionära med Första Vatikankonciliet ofelbarhetsdogm. Följden blev att man från 1871 förbjöd katolska ordnar, stängde prästseminarier, censurerade prästernas predikningar och ställde katolska kyrkans tjänstemän under statens kontroll. Trots detta lyckades Zentrumspartei 1889 i Köln samla 89,3 % av de katolska väljarna i en valmanskår som till 84,1 % bestod av katoliker.

Efter Bismarcks hårdhanta religionspolitik följde en viss avspänning under den wilhelminska eran. Wilhelm II:s tronfall vid krigsutbrottet den 4 augusti 1914 undanröjde i alla fall på ytan de kvarvarande konfessionella motsättningarna

och skapade nationell enhet. Även Wilhelm Marx accepterade kejsarens krav på partiledarnas "Treugelöbnis" och när socialdemokraterna stämde in i ett "Hoch" för fäderneslandet och utan protest godkände en rad extrema undantagslagar, fanns det inget skäl att inte sjunga med i "Heil dir im Siegerkrantz". Marx noterade i sin dagbok att detta var "det stora ögonblick då tyska folket förenades", men redan den 3 oktober samma år tvivlade han på kejsarens försäkran att kriget skulle få ett snabbt och segerrikt slut. I stället dör mängder av soldater och Marx anmärker att "die Eisernen Kreuz schwirren nur so in der Luft herum". Sonen Albert föll vid ostfronten i maj 1915. Den 13 januari 1916 krävde Marx kraftåtgärder mot det dåliga försörjningsläget och han varnade för växande motsättningar mellan landsbygds- och stadsbefolkning. Han menade att man inte skulle tveka inför "Schärfe des Gesetzes", för att tvinga människorna att "uppträda socialt, trots att de ännu inte lärt sig att tänka socialt". Kriget var ett tyskt försvarskrig; nederlaget kunde inte undvikas. "Uns treibt nicht Eroberungslust" hade kejsaren sagt men försvarskrigets pris fick betalas även av civilbefolkningen.

Sedan Gustav Stresemanns 103 dagar långlivade koalitioner störtats, bildade Wilhelm Marx den 29 november 1923 den första av de fyra regeringar han skulle leda fram till 1928. Marx var en hårdhänt men framgångsrik kansler; det gällde överlevnad, om "den Bestand des Reiches und Staatswesens überhaupt". En fjärdedel, dvs 400 000 statsanställda tjänstemän och arbetare, avskedades, socialhjälpen till arbetslösa minskades till ett minimum och arbetstidsfrågan löstes när par-

tierna efter många års osämja enades om att acceptera tio timmars arbetsdag, även om man formellt höll fast vid den lagstadgade åttatimmarsdagen. Produktiviteten höjdes snabbt och kraftigt, men följden blev sociala spänningar och arbetarprotester. Marx beklagade att just han, som tidigare talat sig varm för en avancerad sociallagstiftning, nu tvingades föra en finanspolitik som brutalt påverkade de svagaste samhällsgrupperna. Vid november månads ingång 1923 hade endast 0,4 % av statens utgifter betalats med intäkter, medan 99,6 % finansierades genom nytryckning av sedlar, men redan i mitten av november hade kursen på den tyska marken stabiliserats. Finansministern Hans Luther och den nytillsatte riksbankschefen Hjalmar Schacht genomförde, på regeringschefens uppdrag, det första tyska "ekonomiska undret".

När presidenten Friedrich Ebert dog 1925 av sviterna efter en blindtarmsoperation var de icke-socialistiska partierna överens om att inte ersätta honom med en annan socialdemokrat. Wilhelm Marx nominerades, men DNVP (Deutschnationale Volkspartei) krävde ett mer publikdragande namn och lanserade den 78-årige generalfältmarskalken Paul von Hindenburg, vars politiska erfarenhet var minimal och som saknade all begåvning för diplomatisk finess. Trots att von Hindenburgs roll under kriget och efter sammanbrottet var dubiös och han fortfarande stod på segrarmakternas lista med krigsförbrytare, förkroppsligade von Hindenburg i mångas ögon det försvunna kejsardömets traditionella värden. Valkampen mellan von Hindenburg och Marx blottade sprickan mellan försvararna av det "gamla goda" och talesmännen för "det

nya", av ingen älskade Tyskland. Striden mellan protestanten von Hindenburg och katoliken Marx spolierade även det konfessionella vapenstilleståndet. Förtalspropagandan beskyllde Marx för att företända den "svarta reaktionen", man menade att han var redskap för de ultramontana, vilka sedan 1918 med jesuiternas hjälp bekämpat den "evangeliska kyrkan". Samtidigt som Marx anklagades för att vara "papist", såg man honom som "socialistlakej", eftersom han strävade efter ett gott samarbete med socialdemokraterna. von Hindenburg framställdes som inkarnationen av tyskprotestantisk makt och företagsamhet, som den "getreue Eckehart". Som råge till allt kom att katolska kretsar kring intrigören Franz von Papen stödde von Hindenburgs kandidatur med motiveringen att Zentrumspartei, om Marx blev president, skulle ges möjligheter att samregera med SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschland), i strid med Vatikanens önskemål.

Den intressanta och viktiga frågan är hur Tysklands framtid gestaltats med Wilhelm Marx som president. Frågan är naturligtvis hypotetisk; historien upprepas sällan, men att tyda den rätt kan ge vägledning inför kommande konflikter med historisk bakgrund. Hade Marx motsatt sig regeringen Brüning's fall? Hade Marx genomskådat von Papen-kamarillans intriger? Hade Marx nekat utnämna Hitler till kansler och vägrat skriva under förordningarna av den 4 och 28 februari och av den 21 mars 1933? Hade Marx, som von Hindenburg, förnedrat sig och sänt Hitler ett lyckönskningstelegram efter mordaktionerna den 30 juni 1934? Svaren på dessa och andra frågor är att Marx förmodligen träffat rakt motsatta beslut

än von Hindenburg. Valutgången i presidentvalet 1925 blev en olycksbådande "inneren Wendepunkt" för den första tyska demokratin.

Wilhelm Marx lämnade sin sista regering den 28 juni 1928 och blev "Ehrenvorsitzender" för Zentrumspartei. Han fyllde 70 år den 15 januari 1933, samma månad som von Hindenburg utnämnde den "böhmischen gefreiten" Adolf Hitler till Rikskansler. Två dagar senare upplöstes riksdagen och den nationalsocialistiska revolutionen tog sin början. Trots att Wilhelm Marx redan den 17 februari 1933 skrivit under ett upprop mot den tilltagande politiska förvildningen, där man varnade för en "bolsjevism — — under nationella förtecken", talade han så sent som våren 1934 om Hitlers kloka och "beherrschte Staatskunst".

I juni 1933 fräntogs Marx sin kanslerspension; han och hustrun levde därefter på folkpensionen, 625 RM i månaden. Posten övervakades och bekantskapskretsen reducerades till vänner inom katolska organisationer och till brevkontakter med judiska emigranter, som tackade honom för den politik han personifierat fram till katastrofen 1933.

Som tysk patriot välkomnade Wilhelm Marx valutgången i Saar 1935 och Österrikes "Anschluss" 1938, men stod för övrigt främmande inför NS-regimens utrikespolitiska framgångar. Han såg otåligt fram emot regimens fall och som djupt re-

ligiös uppfattade han det nya nederlaget som Guds straff. Det är obekant hur Marx reagerade på de allierade segermakternas anklagelser för kollektivskuld till koncentrationslägren. Förmodligen instämde han i vad furst Alois zu Löwenstein-Wertheim-Rosenberg, ordförande i de tyska katolikernas centralkommitté, skrev i ett brev till honom den 13 oktober 1945: "Fariseism på den ena sidan och feigt lissmande på den andra. Inte detta att vi lidit nederlag, utan detta att man måste skämmas över sitt eget folk, är bittert, även om man vet att endast en mindre del av tyska folket är nedsmutsad av gemenhet, angiveri och falhet. Och tala inte om den satanism och det grymma mördande som utmärkte det senaste systemet".

Våren 1946 blev Wilhelm Marx medlem i det nystartade CDU och inte i det återuppståndna Zentrumspartei som han tidigare misslyckats med att föra ut ur konfessionell isolering. Marx var övertygad om att andlig, moralisk och ekonomisk återuppbyggnad av Tyskland måste ske genom samarbete mellan alla kristna. De västliga segrarmakternas förtroende för Konrad Adenauer berodde i inte ringa grad på att Förbundsrepublikens snabbt ernådda inre och yttre stabilitet byggde på det kristna politiska arvet efter Wilhelm Marx, som dog den 5 augusti 1946 och fyra dagar senare begrovs på kyrkogården Köln-Melaten.